

A Special kind of Heroes

Kwalitatief onderzoek naar de verwachtingen van docenten en ouders ten aanzien van het sportstimuleringsproject Special Heroes binnen het cluster 4 onderwijs

J.G. ter Haar (3237745)

Universiteit Utrecht- Faculteit Sociale Wetenschappen
Departement Pedagogische en Onderwijskundige Wetenschappen
Master maatschappelijk Opvoedingsvraagstukken

Docent Universiteit: Drs. P. L. M. Baar
Begeleiding Mulier Instituut: J. O. Beth, MSc

Juni 2011
22.5 ECTS

Universiteit Utrecht

Abstract

In the Netherlands the sports promotion intervention Special Heroes is set up from cluster 3 education (mental disabled students) in cluster 4 education (students with behavioral problems). It demonstrates that only a small number of students with behavior problems register for sport clubs. Therefore the aim of Special Heroes is to improve sports participation for those students. The purpose of this present study was to clarify teachers' and parents' expectations regarding Special Heroes. Using this information, points of attention are formulate, which support Special Heroes to reach an optimal result in cluster 4 education. Therefore, a qualitative determinant analysis has been implemented. Furthermore, 16 teachers and 9 parents have been questioned on the physical exercise of students with behavioral problems. The results demonstrate that it is significant for sports clubs to have sufficient knowledge about the target group and professional coaches. The project Special Heroes can contribute to this by transferring the knowledge of the teachers to sports clubs coaches. In addition, it is important to involve parents in the Special Heroes project and inform them about the sports options for this target group. A solid communication system amongst schools, sports clubs and parents will increase sports opportunities and more physical exercise for cluster 4 students.

Keywords: behavior problems, sports promotion, special education cluster 4, Special Heroes

Inleiding

Voor de Nederlandse jeugd is het normaal om actief lid te zijn van een sportvereniging (Hoekman, Elling, Van der Roest & Van Rens, 2011). Nederland kent dan ook een hoge sportparticipatie in vergelijking met andere landen. 71,2 % van de jeugdigen in het regulier basisonderwijs is lid van een sportvereniging (Breedveld, Bruining, Van Dorsselaer, Mombarg & Nootebos, 2010). Toch is het niet voor alle kinderen en jongeren die in Nederland opgroeien vanzelfsprekend om deel te nemen aan georganiseerde sportactiviteiten. Uit onderzoek naar sportdeelname bij kinderen met gedragsproblemen blijkt dat deze doelgroep achterblijft in sportparticipatie ten opzichte van kinderen zonder gedragsproblemen. Gedragsbeperkingen waar deze jeugdigen mee te maken hebben, zorgen voor een belemmering in het deelnemen aan sport (Boonstra, Gilsing, Hermens & Van Marissing, 2010; Breedveld et al., 2010; Buffart, Westendorp, Van den Berg-Emons, Stam & Roebroek, 2009). Naast het participeren in de sport is het voor kinderen met een gedragsbeperking vaak ook lastig om regulier onderwijs te volgen, omdat de zorg binnen dit onderwijs niet toereikend genoeg is. Zij krijgen daarom een indicatie voor het speciaal onderwijs en komen terecht in de zogenaamde cluster 4 scholen. Cluster 4 scholen zijn er voor kinderen en jongeren met ernstig probleemgedrag en/of psychiatrische problematiek (Huygden, 2007).

Een sportproject dat zich specifiek richt op het vergroten van de sportdeelname bij leerlingen van het speciaal onderwijs is Special Heroes (Special Heroes, 2009). Dit project is ontstaan als samenwerkingsverband tussen Gehandicaptensport Nederland, NOC*NSF en de Landelijke Vereniging Cluster 3 (LVC3) (Special Heroes, 2009). Vanuit het succes van een uitgezette pilot binnen het cluster 3 onderwijs (speciaal onderwijs voor jeugdigen met een verstandelijke beperking) wordt het project landelijk uitgerold in het cluster 3 onderwijs en daarnaast opgezet in het cluster 4 onderwijs. Momenteel bevindt het project zich binnen het cluster 4 onderwijs in de opstartfase. De vraag die voorligt, is of het programma Special Heroes op dezelfde wijze kan worden uitgevoerd in cluster 4 of dat in de projectopzet of werkwijze aanpassingen nodig zijn. Het project is immers ontwikkeld vanuit de problematiek van cluster 3 leerlingen en overgenomen voor het cluster 4 onderwijs, wat gericht is op leerlingen met een andere problematiek. Vanuit Special Heroes wordt gewerkt volgens een vaststaand protocol dat ontwikkeld is op basis van de ervaringen in cluster 3. Cluster 4 leerlingen vormen echter een andere doelgroep als wordt gekeken naar de aard van de

beperking. Het algemene doel van dit onderzoek is daarom inzicht krijgen in de verwachtingen van docenten en ouders ten aanzien van Special Heroes in het cluster 4 onderwijs. Docenten werken immers met het project. Daarnaast kennen zij, net als de ouders de doelgroep. Wanneer deze verwachtingen duidelijk zijn, is het mogelijk aandachtspunten ten aanzien van de interventie in het cluster 4 onderwijs te formuleren, zodat Special Heroes ook hier een zo optimaal mogelijk resultaat behaalt.

Dat het voor jongeren met een gedragsbeperking lastig is om deel te nemen aan sportactiviteiten komt doordat er tijdens sportdeelname sprake is van een situatie waar sociale regels gelden in de omgang met anderen. Een kenmerk van probleemgedrag is namelijk het overschrijden van sociale grenzen en regels. Sociale vaardigheden worden door kinderen met gedragsproblemen minder goed ontwikkeld en doordat er in het omgaan met anderen altijd sociale grenzen, normen en waarden zijn die het gedrag inperken, worden deze situaties voor kinderen met gedragsproblematiek bemoeilijkt (Howell & Watson, 2009; Knivsberg, Iversen, Nødland & Reichelt, 2007; Palmén, Vermande, Dekovic & Van Aken, 2011; Rink, Vos, Van Lokven & Slagveer, 1989 zoals gevonden in Huygden, 2007). Door het ontbreken van sociale vaardigheden bij deze jongeren zijn zij niet in staat hun gedrag te veranderen in sociale situaties (Crick & Dodge, 1994).

Er zijn twee categorieën waarin gedragsproblematiek valt op te delen: externaliserend gedrag en internaliserend gedrag. Daartussen vallen gemengde varianten van probleemgedrag. (Gjon & Stevenson, 1997; Knivsberg et al., 2007; Wick-Nelson & Israel, 2009). Bij externaliserend gedrag vormt het gedrag van de jeugdige voor zowel zichzelf als voor de omgeving problemen. Uitingen van agressief gedrag, hyperactiviteit, pesten en delinquent gedrag vallen hier onder. Bij internaliserend gedrag is het gedrag van de jeugdige vooral voor de jeugdige zelf problematisch en minder voor de omgeving. Teruggetrokkenheid, psychosomatische klachten, eetproblematiek, een negatief zelfbeeld, angsten, depressieve klachten en emotionele reactiviteit zijn problemen die hier onder vallen (Boonstra et al., 2010; Howell & Watson, 2009; Knivsberg et al., 2007; Wick-Nelson & Israel, 2009). Het blijkt dat met name bij kinderen met internaliserende gedragsproblematiek de sportparticipatie achterblijft. Opvallend is echter dat kinderen met hyperactiviteit juist wel sporten (Breedveld et al., 2010).

Meerwaarde sport voor jeugdigen met gedragsproblemen

Ondanks het feit dat jeugdigen met een gedragsbeperking belemmerd worden in hun

sportdeelname, blijken deze jongeren juist baat te hebben bij sporten (Bohnert, Kane & Garber, 2008; Breedveld et al., 2010). Uit onderzoek komt naar voren dat sport verschillende effecten kan bewerkstelligen (Bosscher & Stegeman, 2005; Cohen, Taylor, Zonta, Vestal & Schuster, 2007; Krikcaldy, Shephard & Siefen, 2002). Ten eerste de mogelijke fysieke effecten. Sport draagt bij aan fitheid en gezondheid. Er blijkt een positief verband te bestaan tussen sporten en het hebben van een gezonder gewicht. Mensen die sporten houden er een gezondere levensstijl op na en voelen zich gezonder. Daarnaast hebben zij minder last van lichamelijke aandoeningen (Tiessen-Raaphorst, Kerssens, De Bakker & Wendel-Vos, 2005). Verder zijn er de mogelijke ‘mentale’ effecten die door sportdeelname ontstaan op bijvoorbeeld het zelfbeeld of de persoonlijkheid (Bosscher & Stegeman, 2005; Krikcaldy et al., 2002). Het morele gedrag van jongeren wordt positief beïnvloed door deelname aan georganiseerde jeugdsport (Rutten et al., 2004). Ook het emotioneel welbevinden (de mate van optimisme, eigenwaarde, zelfacceptatie, zelfvertrouwen en het vermogen om gevoelens te delen) wordt groter door sportdeelname (Muller, Dennis & Gorrowk, 2006; Steptoe & Butler, 1996). Een ander mogelijk effect van sport is te vinden op sociaal-maatschappelijke gebied, bijvoorbeeld sociale integratie (Bosscher & Stegeman, 2005). Er worden positieve effecten in gemeenschappen en de lokale omgeving ervaren als gevolg van sport (Douvis, 2008). Sport bevordert de sociale binding, wat voor sterke buurten zorgt (Sociaal en Cultureel Planbureau [SCP], 2008). Deze sterke buurten zijn op hun beurt weer bevorderlijk voor de opvoeding en het opgroeien van een kind (De Winter, 2011).

Uit de zojuist genoemde punten blijkt dat sport een maatschappelijke meerwaarde heeft. Voor kinderen met gedragsproblemen kunnen met name de ‘mentale’ effecten van betekenis zijn (Bohnert, Kane & Garber, 2008; Breedveld et al., 2010; Krikcaldy et al., 2002). Door sport wordt immers geleerd afspraken na te komen, gezag te aanvaarden, om te gaan met anderen en het zelfvertrouwen te vergroten. Doordat kinderen met gedragsproblematiek moeite hebben met deze sociale interacties, lijkt het dat zij juist van de meerwaarde van sport kunnen profiteren (Breedveld et al., 2010).

Hierbij moet echter wel een kritische kanttekening geplaatst worden. Het behalen van de positieve effecten, die sport op verschillende gebieden kan bewerkstelligen, blijkt geheel afhankelijk van de context waarin de sportactiviteiten worden aangeboden (Stegeman, 2007). Sportdeelname staat niet gelijk aan het behalen van positieve effecten. Positieve ervaringen worden gekenmerkt door contexten waar plezier ervaren wordt, waar sprake is van een

gevarieerd aanbod en waar goed opgeleide trainers en betrokken ouders aanwezig zijn (Bailey, 2006). Sportdeelname moet ongedwongen zijn en plezierig verlopen, wil het als succesvol ervaren worden (Buisman & Van der Wiel, 2010). Het blijkt dat jeugdigen met een gedragsbeperking verschillende barrières ervaren. Zo voelen ze zich oncomfortabel, angstig of schamen ze zich wanneer zij deelnemen aan sport (Buffart et al., 2009). Deelnemen aan sport is voor deze doelgroep dus niet altijd plezierig. Soms werkt sport ook averechts en wordt het juist in verband gebracht met probleemgedrag. Dit kan veroorzaakt worden doordat de jeugdigen in een omgeving sporten die van negatieve invloed is op het gedrag van de jeugdige (Nirmal, 2004). Daarnaast blijkt dat het beoefenen van agressieve sporten ook een negatieve uitwerking heeft. Jongens die aan vechtsport doen, vertonen vaker antisociaal gedrag (Endresen & Olweus, 2005). Verder zit er een bepaalde gelaagdheid in sport en is de meerwaarde die genoemd wordt niet vanzelfsprekend (Knoppers, 2006). Ten eerste ligt er een grote nadruk op de fysieke effecten van sport. Dit wordt in verband gebracht met het uiterlijk van het lichaam (dun en gespierd). Ten tweede wordt sport veelal met mannelijkheid en presteren geassocieerd en krijgen vrouwen in de sport veel minder aandacht. (Elling, 2004; Knoppers, 2006). Naast het gebied van sekse, komt in- en uitsluiting binnen de sport op meer gebieden voor. Ook etniciteit, persoonlijke sportieve vaardigheden, normen, de tak van sport en de wijze van deelname dragen bij aan de processen van in- en uitsluiting in de sport (Elling, 2004). Bij kinderen blijkt dat het niet voldoende participeren in sociale activiteiten en het vertonen van normoverschrijdend gedrag leidt tot uitsluiting (Roest, Lokhorst & Vrooman, 2010). Jeugdigen met een gedragsbeperking zijn juist een groep die, doordat zij minder goede sociale vaardigheden bezitten, lastig participeren in sociale settings en moeite hebben met normen en waarden (Knivsberg et al., 2007; Rink et al., 1989 zoals gevonden in Huygden, 2007). Deze complexiteit in de gelaagdheid van sport maakt dat de meerwaarde die sport zeker kan bewerkstelligen niet zo vanzelfsprekend is als het lijkt (Elling, 2002).

Toch maken beleidsmakers gebruik van de meerwaarde die sport teweeg kan brengen. De laatste jaren wordt er door hen ingezet op sportparticipatie. Hierbij worden mensen met een beperking als een belangrijke doelgroep gezien (Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport [VWS], 2005; VWS, 2008). Het beleid is echter alleen gericht op mensen met een verstandelijke beperking en op mensen met een lichamelijke beperking. In de beleidsstukken worden enkel deze twee groepen genoemd. Ook binnen de sport is deze indeling te zien met de Special Olympische takken van sport en de Paralympische takken van sport. Tevens zijn er

alleen classificaties voor deze groepen (Gehandicaptensport Nederland, n.d.; Van Lindert, De Jong & Van den Dool, 2008).

Ondanks dat het voor jeugdigen met een gedragsbeperking door de belemmeringen waar ze tegen aan lopen lastig is deel te nemen aan sportactiviteiten, is er voor hen vooralsnog geen sportbeleid of sportaanbod. Ze vallen als groep tussen wal en schip.

Special Heroes

Om jeugdigen met een gedragsbeperking toch deel te laten nemen aan sportactiviteiten richt het project Special Heroes zich speciaal op deze doelgroep. Het gaat daarbij om het bereiken van zowel jeugd met internaliserende problematiek als jeugd met externaliserende problematiek. Om het grootste deel van de jeugdigen met een gedragsbeperking te betrekken bij het project, richt de interventie zich op het speciaal onderwijs. De school is hierdoor de spil van de interventie. Scholen bereiden hun leerlingen immers op allerlei fronten voor op de toekomst. Structurele inbedding van sportbeleid is hierbij van belang om de doorstroom van leerlingen naar sportverenigingen te realiseren. Ondanks het feit dat er in het speciaal onderwijs sprake is van bewegingsaanbod, is er nauwelijks sprake van doorstroom naar een sportvereniging. De interventie vindt plaats in en vanuit de school. Daarnaast realiseert de school een intensieve relatie met sportverenigingen. Het is de bedoeling dat het project vier fases doorloopt. In de eerste fase worden er door de sportvereniging binnenschools, tijdens de lessen, sportactiviteiten aangeboden. Tijdens fase twee worden de sportactiviteiten naschools, aansluitend aan de schooltijd, gerealiseerd door de sportverenigingen. In de derde fase wordt de stap naar de sportvereniging gemaakt. Er is dan sprake van een buitenschools sportaanbod. Tijdens de laatste fase staat de continuering van het programma en de sportdeelname van de leerlingen centraal. Dit is het nazorgtraject.

Naast Special Heroes zijn er in Nederland nog meer sportinterventies die zich specifiek richten op jeugdigen met een gedragsbeperking. Speciaal voor jeugdigen met externaliserend probleemgedrag is in 's-Hertogenbosch het voetbalproject 'Doelbewust' opgezet met als doel positief gedrag bij de jongeren te bewerkstelligen. Het project wordt als waardevol beoordeeld, omdat het op veel fronten positieve resultaten laat zien (Cevaal, Smits, Nootebos, Lucassen & Slettenhaar, 2010). Een ander succesvol sportproject specifiek voor jeugdigen met een gedragsbeperking is 'Autigym'. Dit project richt zich op jongeren met een stoornis in het autistisch spectrum binnen het speciaal onderwijs (Van den Berg, 2008). Ook

voetbalvereniging 'NOC Kralingen' heeft een team dat zich specifiek richt op jeugdigen met een stoornis in het autistisch spectrum. Het team kan als succesvol worden gezien, aangezien de vereniging een ledenstop heeft moeten inlassen (Boonstra et al., 2010). Het project 'You2!' is tevens specifiek gericht op jeugdigen met een stoornis in het autistisch spectrum. Ook dit project lijkt een succes. Door de vele belangstelling zit de cursus vol (Boonstra et al., 2010; Stichting Ovaal, n.d.). 'De Mast', ten slotte, richt zich op zowel jongeren met internaliserende problematiek als jongeren met externaliserende problematiek. Zij bieden naschoolse activiteiten, waaronder sport, binnen de schoolcontext (Boonstra et al., 2010).

Ondanks dat de genoemde interventies zich richten op jeugdigen met een gedragsbeperking, onderscheidt Special Heroes zich als interventie. Special Heroes haalt de sportvereniging in de school, waarmee uiteindelijk doorstroom naar de vereniging nagestreefd wordt. Dit zal de integratie van leerlingen met een beperking ten goede komen (Special Heroes, 2009). Special Heroes wil aan de hand van wetenschappelijk onderzoek een interventie opzetten die evidence based is. Door de kennis die vanuit dit onderzoek naar voren komt, wordt duidelijk wat voor Special Heroes in de praktijk werkt (Gavgani, 2009; Van Yperen, 2010). Op deze manier heeft Special Heroes bewijs over wat werkzaam is voor deze specifieke doelgroep en kan de interventie beter worden aangepast aan specifieke behoeften en condities van de leerlingen in het cluster 4 onderwijs.

Het doel van dit onderzoek is, zoals gezegd, inzicht krijgen in de verwachtingen ten aanzien van het sportstimuleringsproject Special Heroes binnen het cluster 4 onderwijs. Omdat het project binnen het cluster 4 onderwijs zich nog in de beginfase bevindt, is het nog niet mogelijk om de reeds verworven ervaringen van de scholen te onderzoeken, daarom heeft dit onderzoek zich gericht op de verwachtingen vanuit ervaring. Aan de hand van de onderbouwde verwachtingen is het mogelijk aandachtspunten te formuleren, ten eerste richting de interventie Special Heroes binnen cluster 4 scholen en ten tweede kan er wat gezegd worden over de mogelijkheden tot sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen in het algemeen. Deze uitkomsten zijn maatschappelijk gezien relevant, omdat het kan bijdragen aan een specifiek en beter afgestemd beleid ten aanzien van sporten met een gedragsbeperking. Het blijkt nu dat dit alleen gericht is op verstandelijk- en lichamelijk beperkten. Wanneer duidelijk is wat de verwachtingen zijn ten aanzien van de interventie Special Heroes, is het mogelijk een sportaanbod te creëren speciaal voor jeugdigen met een gedragsbeperking. Het onderzoek is wetenschappelijk gezien relevant, omdat de

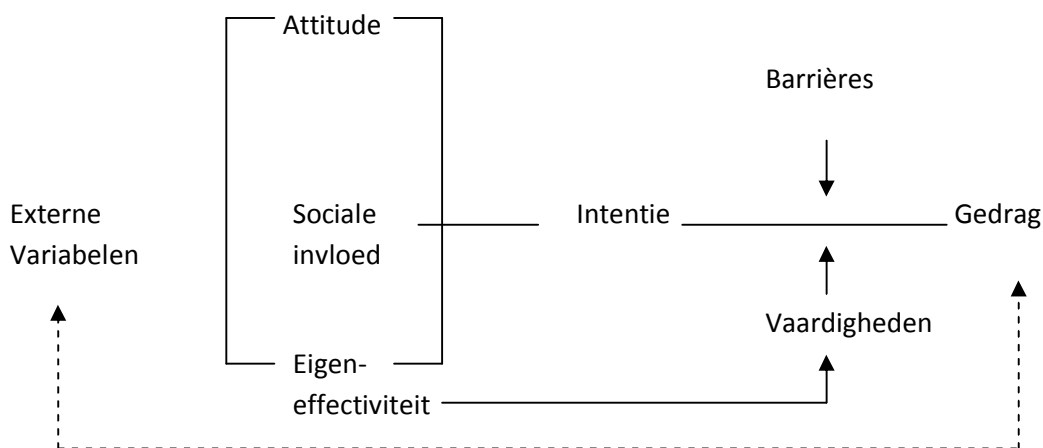
inzichten omtrent sporten voor jeugdigen met een gedragsbeperking een bijdrage kunnen leveren aan nieuw wetenschappelijk onderzoek met betrekking tot dit onderwerp, omdat daar nog maar weinig onderzoek naar is gedaan. De uitkomsten van het wetenschappelijk onderzoek kunnen een bijdrage leveren aan het evidence based maken van interventies, waardoor de effectiviteit bewezen kan worden. Evidence based informatie is namelijk het best beschikbare bewijs uit relevant onderzoek (Gavgani, 2009; Van Yperen, 2010).

Gedragsdeterminanten analyse

Het doel dat Special Heroes met de interventie voor ogen heeft, is het vergroten van de sportdeelname van leerlingen in het special onderwijs. Er is namelijk geconstateerd dat de deelname in sportactiviteiten van deze doelgroep achterblijft (Special Heroes, 2009). Om deze doelstelling te behalen, dient de interventie zo effectief mogelijk te zijn. Om dit te bewerkstelligen is het van belang te weten waarom deze doelgroep zich gedraagt zoals zij het zich gedragen, dus waarom nemen jongeren met een gedragsbeperking minder deel aan sportactiviteiten? Inzicht is nodig in welke gedragsintenties de jeugdigen hebben, maar ook welke barrières zij misschien ervaren en welke vaardigheden zij bezitten. Hiervoor is het belangrijk de achtergrond van het gedrag van jeugdigen met een gedragsbeperking te kennen: de determinanten van het gedrag (Brug, Van Assema & Lechner, 2007). Wanneer deze helder zijn, kan Special Heroes beter inschatten waarom de leerlingen in het cluster 4 onderwijs wel of niet deelnemen aan sportactiviteiten. Door hier de interventie op aan te passen sluit de interventie naar verwachting beter aan bij de mogelijkheden en interesses van jeugdigen met een gedragsbeperking.

Er zijn drie determinanten van gedrag, namelijk: attitude (wat vindt iemand van het gedrag), sociale invloed (wat vinden en doen anderen) en eigen-effectiviteit (het vertrouwen in eigen kunnen) (Ajzen, 1991; Baar, Wubbels & Vermande, 2007; Brug et al., 2007; Damoiseaux, Van der Molen & Kok, 1993; De Vries, Dijkstra & Kuhlman, 1988). Later in dit stuk zal hier uitgebreider op in gegaan worden. De drie gedragsdeterminanten voorspellen het gedrag. In dit onderzoek het sportgedrag van jeugdigen met een gedragsbeperking. Externe variabelen, bijvoorbeeld demografische factoren als leeftijd, geslacht en aard van de beperking, kunnen de gedragsdeterminanten beïnvloeden. De gedragsintentie komt voort uit de gedragsdeterminanten. Deze intentie is de voorspeller van het werkelijke gedrag. Toch wordt de intentie niet altijd omgezet in gedrag. Voor het tot uitvoering brengen van dit gedrag zijn namelijk vaardigheden nodig om te kunnen sporten. Daarnaast kunnen er ook barrières

zijn die het gewenste gedrag in de weg zitten, bijvoorbeeld er is geen sportvereniging in de buurt. Deze twee liggen vaak in het verlengde van elkaar. Wanneer de vaardigheden die iemand bezit toereikend genoeg zijn om de barrières op te heffen of te verminderen, is het mogelijk dat de gedragsintentie uitgevoerd wordt. Dit is het daadwerkelijke gedrag dat vertoond wordt (Brug et al., 2007; Damoiseaux et al., 1993). In figuur 1 wordt dit schematisch weergegeven.

Figuur 1. Het ASE-model voor gedragsdeterminanten (Damoiseaux et al., 1993, p. 136)

Zoals gezegd is het voor Special Heroes van belang te weten waarom jeugdigen met een gedragsbeperking minder deelnemen aan sportactiviteiten, om de interventie beter te laten aansluiten bij de cluster 4 leerlingen. Hiervoor is een gedragsdeterminanten analyse uitgevoerd. Aan de hand van het ASE-model zijn 5 subdoelstellingen opgesteld om het gedrag van de jeugdigen inzichtelijk te maken.

De eerste subdoelstelling was inzicht krijgen in de attitude van leerlingen binnen het cluster 4 onderwijs ten aanzien van sporten. De attitude is in dit onderzoek geoperationaliseerd naar zes theoretische kenmerken. Als eerste de houding die de leerlingen hebben ten aanzien van het sportgedrag. Dit kan negatief of positief zijn. Daarnaast speelt de kennis mee die er onder de leerlingen is, omtrent sporten. De kinderen weten bijvoorbeeld dat sport goed is om te doen. Ook kunnen er aan sportgedrag specifieke opvattingen verbonden worden, de zogenaamde uitkomstverwachtingen. De leerlingen vinden sport bijvoorbeeld gezellig of ongezellig. Ook koppelen mensen oordelen over voor- en nadelen aan gedrag. Sporten brengt voor kinderen voor- en nadelen met zich mee. De vraag is dan wat zwaarder

weegt, de voor- of de nadelen. Verder hebben de leerlingen soms al eerdere ervaringen met sporten. Op basis daarvan kunnen zij besluiten het gedrag door te zetten. Het gaat hier om gewoontes of conditioneringen. Als laatste kennen kinderen oorzaken toe aan waarom zij positief of negatief denken over sporten. Dit heet attributie (Brug et al., 2007). Vanuit de belemmeringen die jeugdigen ervaren door hun gedragsbeperking valt te verwachten dat sport voor hen niet altijd leuk is. Verwacht wordt dat zij zich tijdens het sporten oncomfortabel voelen, dat ze angstig zijn of zich schamen (Buffart et al., 2009). Sociale situaties zijn voor hun niet makkelijk om in te functioneren, waardoor ze mogelijk problemen zullen ervaren, wat sporten niet leuk maakt (Knivsberg et al., 2007; Rink et al., 1989 zoals gevonden in Huygden, 2007).

De tweede subdoelstelling was inzicht krijgen in de sociale invloed die de cluster 4 leerlingen ten aanzien van sportdeelname ervaren. De sociale invloed is geoperationaliseerd naar vier theoretische kenmerken. Ten eerste zijn er directe invloeden van anderen op het sportgedrag van de jeugdigen. Daarnaast is voorbeeldgedrag van anderen, modelling, van invloed op het sportgedrag. Het gaat om sportgedrag dat anderen vertonen in de omgeving van de leerlingen. Ook hebben mensen in de omgeving van de kinderen een verwachting, een subjectieve norm, ten opzichte van sportgedrag. Het gaat er om of belangrijke personen in de omgeving verwachten of de leerlingen al dan niet aan sport doen. Als laatste is er de *motivation to comply*. Dit gaat over de mate waarin iemand van plan is zich iets aan te trekken van de verwachtingen van derden (Brug et al., 2007). In dit onderzoek valt te verwachten dat ouders van de leerlingen sport van belang vinden voor hun kinderen en bereid zijn daarin te investeren. Het blijkt namelijk dat de meerwaarde die sport met zich meebrengt, vaak ook door ouders wordt gezien. Ouders zijn bereid te investeren in het ondernemen van sportieve activiteiten. Daarnaast grijpen zij sportcontexten aan om kinderen een gezonde levensstijl aan te leren en morele standpunten bij te brengen (Kremer-Sadlik & Kim, 2007; Shaw & Dawson, 2001). Ook ouders van kinderen met een beperking ervaren de positieve effecten van sport. Echter, vergt het veelal wel meer van deze ouders, omdat kinderen met een beperking vaak blijvend hulp nodig hebben (Mactavish & Schleien, 1998). Dit valt overigens niet te verwachten voor alle kinderen. Sommigen jeugdigen groeien op in een omgeving die een negatieve invloed op hen heeft (Nirmal, 2004).

De derde subdoelstelling was inzicht krijgen in de eigen-effectiviteit ten aanzien van sportdeelname van cluster 4 leerlingen. Dit is geoperationaliseerd naar vier theoretische

kenmerken. Ten eerste de mate van controle van het gedrag. Het gaat daarbij om de verwachting die de jeugdigen hebben over het eigen vermogen om sport te kunnen uitvoeren. Verder is er de magnitude. Hier gaat het om de inschatting die door de leerlingen gemaakt wordt van de moeilijkheid van de vaardigheden die nodig zijn om te sporten. Daarnaast is er de generality. Hierbij gaat het om de inschatting die de jeugdigen maken van de problemen die sporten met zich meebrengt in verschillende situaties. Als laatste is er strenght. Dit gaat over de mate van zelfvertrouwen die leerlingen hebben in het uitvoeren van het sportgedrag (Brug et al., 2007). Het blijkt dat sociale competentie gelinkt kan worden aan zowel internaliserend als externaliserend probleemgedrag (Howell & Watson, 2009; Knivsberg et al., 2007; Palmen et al., 2011; Rink et al., 1989 zoals gevonden in Huygden, 2007). Op het gebied van sociale vaardigheden komen kinderen met probleemgedrag moeilijk mee. Tijdens sportdeelname, echter, zijn deze vaardigheden wel van belang, omdat er sprake is van een sociale context. De verwachtingen zijn dat jeugdigen met een gedragsbeperking zichzelf op dit gebied laag inschatten, wat betreft vaardigheden die nodig zijn om het sportgedrag uit te voeren. Daarnaast is het zelfvertrouwen van leerlingen met internaliserende problematiek vaak laag (Wicks-Nelson & Israel, 2009). Verwacht wordt dat dit laatste uit het onderzoek zal blijken.

De vierde subdoelstelling was inzicht krijgen in de omgevingsfactoren die van invloed zijn op de sportdeelname van de cluster 4 leerlingen. Het gaat hier om variabelen die buiten de cluster 4 leerling liggen die het sportgedrag kunnen beïnvloeden (Brug et al., 2007). Dit is geoperationaliseerd in twee theoretische kenmerken. In de barrières die ervaren kunnen worden in het uitvoeren van het sportgedrag en in protectieve factoren die het sportgedrag ten goede komen. Doordat jeugdigen tegen verschillende belemmeringen aanlopen door hun beperking valt te verwachten dat zij barrières ervaren in het sporten. Zo worden de kinderen belemmerd op sociaal gebied (Knivsberg et al., 2007; Palmen et al., 2011; Rink et al., 1989 zoals gevonden in Huygden, 2007). Ook vanuit de omgeving van de leerlingen zullen zij barrières ervaren. Kinderen die niet voldoende participeren in sociale situaties of normoverschrijdend gedrag vertonen, lopen de kans op uitsluiting (Roest et al., 2010).

De vijfde subdoelstelling was inzicht krijgen in het sportgedrag zelf van de cluster 4 leerling. Het gaat hier om het gedrag dat nu geuit wordt in een sportcontext. Door de belemmering die jeugdigen met een gedragsbeperking op sociaal gebied ervaren, is de kans op het uiten van probleemgedrag in de sociale sportcontext aanwezig. Te verwachten valt dan

ook dat dit ook in dit onderzoek naar voren komt. Jeugdigen met externaliserende gedragsbeperkingen vertonen gedrag dat problematisch is voor anderen. Ze hebben veel te maken met onbedoelde schade en onoplettendheid, waardoor er sprake is van verwijdering van deze jeugdigen. Kinderen met internaliserend gedrag, daarentegen, uiten gedrag dat vaak problematisch is voor henzelf. Ze hebben een verhoogde kans op sociale angst, bedroefdheid en het ervaren van nood (Boonstra et al., 2010; Howell & Watson, 2009; Knivsberg et al., 2007; Wick-Nelson & Israel, 2009). Wanneer jeugdigen met een gedragsbeperking in een sportcontext terecht komen, zijn deze gedragsuitingen te verwachten.

Methode

Type onderzoek

Met behulp van kwalitatief onderzoek is getracht de verwachtingen die docenten en ouders ten aanzien van het sportstimuleringsproject Special Heroes hebben helder te krijgen. Kwalitatief onderzoek richt zich namelijk op onderwerpen die te maken hebben met de betekenisverlening van mensen aan hun sociale omgeving en hun gedrag op basis hiervan (Boeije, 2005). Deze onderzoeksmethode maakt het mogelijk om het sportgedrag van leerlingen uit het cluster 4 onderwijs te beschrijven en te interpreteren (Baarda, De Goede & Teunissen, 2005). Op deze manier wordt het mogelijk om vanuit het perspectief van de respondenten dit probleem te leren begrijpen (Boeije, 2005). Kwalitatieve gegevens geven de aard en de eigenschappen van het onderzochte aspect weer. In dit onderzoek is het van belang deze aspecten helder te krijgen ten aanzien van sportgedrag van jeugdigen met een gedragsbeperking, om uiteindelijk aandachtspunten te formuleren ten aanzien van Special Heroes (Baarda et al., 2005).

Respondenten

Voor dit onderzoek zijn vijf aan Special Heroes deelnemende scholen voor cluster 4 onderwijs geselecteerd. De scholen zijn toegewezen vanuit Special Heroes en zaten tijdens het onderzoek allemaal in de opstart- of beginfase van het project. De locaties van de scholen zijn verspreid door Nederland. Op de scholen zijn gesprekken gehouden met de contactpersoon van de school. Dit betrof twee keer een vakdocent gymnastiek en twee keer een directeur of directrice. Op één school betrof het zowel een vakdocent gymnastiek en de directeur. Naast de contactpersoon van de school nam in alle gevallen ook de regionaal projectleider vanuit

Special Heroes deel aan het gesprek.

Van de vijf scholen is er één school gekozen voor het bereiken van vakdocenten gymnastiek en ouders. Deze school is gekozen in verband met haar, voor de onderzoeker, centrale ligging. Daarnaast zijn er op deze school, door haar omvang, meerdere vakdocenten gymnastiek werkzaam wat het mogelijk maakte meerdere vakdocenten te spreken. Zes vakdocenten zijn geïnterviewd. Tevens zijn op dezelfde school ouders benaderd om vanuit de sportervaringen van en met hun kind bij te dragen aan het onderzoek. Met negen ouders heeft er een interview plaatsgevonden. Dit betrof acht moeders en één vader. De leerlingen waarover met de ouders gesproken is, hebben alle negen een stoornis in het autistisch spectrum. Van de negen leerlingen zitten er zeven op het Voortgezet Speciaal Onderwijs (VSO). Twee volgen er basisonderwijs en zitten op het Speciaal Onderwijs (SO). Er is gesproken over acht zoons en één dochter.

Topic interviews

Om het perspectief van de respondenten zo duidelijk mogelijk weer te geven, zijn de data in dit onderzoek verkregen met behulp van topic interviews. Door hiervoor te kiezen, stond de lijn van een gesprek al wel vast, maar de antwoorden niet, waardoor er uitdieping van de antwoorden mogelijk was. Interviews zijn geschikt voor het doen van kwalitatief onderzoek, omdat er flexibel ingespeeld kan worden op de situatie die onderzocht wordt (Baarda et al., 2005).

Vanuit de besproken theoretische kenmerken per doelstelling zijn gesprekstopics opgesteld voor het interview. Hierdoor is de betrouwbaarheid van de bevraging gewaarborgd (Baarda et al., 2005). Alleen beginformuleringen lagen vast en op een open manier is verder gevraagd, wanneer een antwoord op een vraag niet helder of volledig was. Dit heeft de interne validiteit vergroot (Baarda et al., 2005). In het begin van de interviews is aangegeven dat de gesprekken volledig anoniem en respectvol behandeld zullen worden. Verder is bij de ouders gevraagd naar de leeftijd en het geslacht van hun kind, de reden waarom hun kind speciaal onderwijs volgt en of het kind sport. Bij de docenten is steeds gevraagd naar achtergrondinformatie over de school en de doelgroep van de school. Ook naar de invulling van het sportstimuleringsproject op de cluster 4 scholen is gevraagd. Dit waren vragen over hoe er tegen Special Heroes aangekeken wordt, over de doelen die zij met Special Heroes hebben, over de manier waarop zij Special Heroes aanbieden en of zij belemmeringen

verwachten in het uitvoeren van Special Heroes. Aan zowel docenten als aan ouders zijn er vragen gesteld over hoe de leerlingen tegen sporten aankijken, hoe de ouders van de leerlingen tegen sporten aankijken en wat voor rol zij spelen in het sportgedrag van hun kinderen, wat de sportmogelijkheden voor deze doelgroep zijn, of zij tegen dingen aanlopen tijdens het sporten, wat eventuele oplossingen zijn voor het wegnemen van deze belemmeringen en wat het sportgedrag nu is. Naar inzicht is er vervolgens op de antwoorden doorgevraagd om een zo volledig mogelijk beeld te vormen.

Procedure

De afspraken met de respondenten op de scholen zijn via de regionaal projectleiders gemaakt via email contact. Dit is de contactpersoon tussen Special Heroes en de school. Daarnaast regelt hij of zij ook het contact met de sportvereniging en de school. De afspraken met de vakdocenten gymnastiek zijn rechtstreeks met hen gemaakt, ook via de mail. Zeven vakdocenten zijn benaderd. Van deze zeven vakdocenten waren er zes bereid mee te werken aan een interview. De ouders zijn via de vakdocenten benaderd. Hiervoor is aan drie van de benaderde vakdocenten gymnastiek gevraagd of zij een brief wilden verspreiden onder de leerlingen. Deze brief aan de ouders en verzorgers is opgesteld door de onderzoeker en meegegaan met een onbekend aantal leerlingen. Op deze brief hebben 10 ouders gereageerd die bereid waren mee te werken aan een interview. Het gesprek met de één ouder heeft door tijdgebrek niet meer plaatsgevonden. De docenten zijn op school bezocht en de ouders thuis.

De gemiddelde duur van de interviews is 35 minuten. Tijdens het verzamelen van de data zijn alle interviews opgenomen met audioapparatuur en vervolgens woordelijk uitgetypt. Dit heeft de betrouwbaarheid en validiteit vergroot. Het zorgt er namelijk voor dat de werkelijkheid zo goed en intact mogelijk wordt weergegeven.

Met behulp van een kwalitatieve analyse zijn de interviews geanalyseerd (Baar, 2002; Baarda et al., 2005). Met behulp van de analyse is er structuur aangebracht in de verkregen data. Als richtlijn voor dit structureren zijn de opgestelde theoretische doelstellingen gebruikt. Via analytische inductie, de uitspraken zijn systematische vergeleken, zijn er per doelstelling kernlabels ontwikkeld. Deze manier van analyseren is zowel de betrouwbaarheid als de validiteit ten goede gekomen. Door het zo dicht mogelijk bij de uitspraken van de respondent te labelen, is de interne validiteit verhoogd. Ook eigen interpretaties van de onderzoeker worden zo veel mogelijk uitgesloten. Het overzichtelijk en gestructureerd weergegeven van de

gevonden labels door middel van een coderingssysteem heeft voor vergroting van de betrouwbaarheid gezorgd, doordat alle gegevens op de manier makkelijk terug te vinden zijn in de uitspraken van de respondenten Baar, 2002).

Resultaten

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste onderzoeksresultaten uiteengezet. Per doelstelling worden de verwachtingen van docenten en ouders ten aanzien van het sportstimuleringsproject Special Heroes binnen het cluster 4 onderwijs duidelijk gemaakt. Uit de analyse verkregen belangrijkste kernlabels staan cursief in de tekst. Met verschillende citaten, vanuit de gesprekken met de respondenten, zullen de resultaten ondersteund worden. Uitspraken van gesproken docenten zullen aangegeven worden met een 'D' en de uitspraken die ouders gedaan hebben met een 'O' voor het respondentnummer.

Sport moet bekend zijn dan is het leuk, negatieve ervaringen maken sport niet leuk

De houding die cluster 4 leerlingen hebben ten aanzien van sport, is volgens ouders en docenten verschillend. Docenten gaven aan dat een gedeelte van de leerlingen *sporten een leuke bezigheid vindt* en er *behoefte aan heeft om te doen*. Daarnaast is er ook een gedeelte van de leerlingen dat *geen behoefte heeft aan sporten* en er *geen interesse in heeft*. Uit de gesprekken met ouders blijkt dat al hun kinderen een vorm van sport doen en zij *het naar hun zin hebben tijdens het sporten*. Deelnemen aan sportactiviteiten geeft hun een *prettig gevoel*. Dit geldt voor de sporten waarmee de kinderen bekend zijn. Ook docenten geven aan dat vooral nadat leerlingen *enige bekendheid hebben met de sport*, door bijvoorbeeld de gymles, de leerlingen een *positieve houding* ten opzichte van de sport aannemen. Wanneer leerlingen niet bekend zijn met de sport ervaren zij vaak *angst ten opzichte van de sport*, en trekken zij zich terug. Ook uit de gesprekken met ouders blijkt dit. Zo is sport, behalve wanneer zij bekend zijn met de sport, *geen favoriete bezigheid* van de kinderen. Er wordt *geen plezier aan beleefd* en in sommige gevallen maakt het zelfs *ongelukkig*. De attributie die wordt toegeschreven aan het niet leuk vinden van sport is de *angst* die zij ervaren in sportsituaties. Vaak zijn de situaties *druk*. Docenten geven daarnaast aan dat *onduidelijkheid* in sportsituaties ook een reden is voor het niet leuk vinden van sport.

Er waren wel een aantal leerlingen die dat niet zagen zitten. Die durfden dat niet, of die vonden dat, ja te ver van hun bedshow (...) Maar de eerste reacties [op een

clinic] waren positief (D2).

Naast angst speelt *de beperking die de leerlingen hebben* een rol in het niet leuk vinden van sporten. Ouders gaven aan dat hun kinderen motorisch niet goed mee kunnen komen. Dit hangt samen met de autistische stoornis van de kinderen. Het *gebrek aan sportvaardigheden zorgt voor negatieve ervaringen in de sport*. Docenten geven aan dat de externaliserende doelgroep ook regelmatig *negatieve ervaringen opdoet op een sportvereniging*. Zij krijgen regelmatig te horen niet meer welkom te zijn, doordat zij storend aanwezig zijn door hun naar buiten gerichte gedrag. Ouders geven aan dat ook *uitsluiting* zorgt voor negatieve ervaringen in de sport. *Uitdaging* maakt sport juist leuk, volgens ouders en docenten.

Ouders die sport belangrijk vinden, zijn betrokken bij het sporten van hun kinderen

Over het algemeen vindt de omgeving waarin de leerlingen opgroeien sporten belangrijk. Alle ouders zien *het belang van sport voor het fysieke gestel* van de leerlingen, maar *ook voor het sociale aspect en plezier en ontspanning wordt sport als belangrijk gezien*. Ouders oefenen dan ook een directe invloed uit, omdat ze *willen dat hun kinderen actief sporten, omdat ze sport goed vinden*. Docenten zien ook het belang van sport. Via de gymlessen is het doel om de leerlingen handvatten mee te geven voor hun leven naast school en thuis. Naast het feit dat sport als belangrijk wordt gezien, *wordt er in de gezinnen ook actief gesport* door ouders of broertjes en zusjes. Dit voorbeeld dat gegeven wordt, is voor de kinderen van invloed op hun sportgedrag. Voor een aantal ouders bestaat de vraag of het allemaal haalbaar is voor hun zoon of dochter. *Ouders verwachten dat hun kind door de beperking niet mee kan komen in de sport*. Desalniettemin weerhoudt dit geen van de ouders ervan hun kind te laten sporten. Daarentegen konden zij zich wel voorstellen dat dit niet in alle thuissituaties gebeurt. Ook docenten gaven aan dat er verschillende leerlingen zijn uit een minder stabiele thuissituatie. Dit geldt met name voor leerlingen met externaliserende problematiek. In deze gezinnen wordt *niet gesport*. Kinderen krijgen dit voorbeeld mee. Daarnaast zijn de ouders niet betrokken bij het sporten en stimuleren zij hun kinderen onvoldoende om te gaan sporten. Hier moet echter wel gesteld worden dat dit zeker niet voor alle leerlingen met externaliserende problematiek geldt. Een ander belangrijk punt dat docenten en ouders aangaven, is dat *ouders opgeven, doordat ze steeds negatieve ervaringen opdoen en hierdoor opnieuw moeten beginnen*. Door de gedragsbeperking van hun kinderen lopen zij vaak tegen onbegrip aan binnen verenigingen, waardoor er geen plek meer voor deze kinderen binnen de sportclub is. Wanneer deze negatieve ervaringen vaak voorgekomen

zijn, geven ouders de zoektocht naar een plek waar hun kind zou kunnen sporten op, om meer van deze situaties te voorkomen.

Maar tijdens het hele proces, want die ouders, ik reken mezelf daar ook bij, zijn al behoorlijk vaak op de koffie gekomen. Omdat hun kind, ja voor de zoveelste keer moet je dan in gesprek met de leiding. (...) Daar word je op een gegeven moment moe van. En ik denk dat dat voor de ouders ook een drempel is, om er maar weer mee te beginnen (O17).

De gedragsbeperking zorgt voor beperkingen in sporten en een laag zelfvertrouwen

Zowel ouders als docenten geven aan dat leerlingen met *internaliserende problematiek minder vaardig zijn op sportgebied*. Zij hebben minder controle over hun sportgedrag. Dit is in de meeste gevallen terug te voeren naar hun gedragsbeperking. Leerlingen met een stoornis in het autistisch spectrum zijn bijvoorbeeld *motorisch minder vaardig*. Hierdoor lukt het hun niet om bepaalde vaardigheden tijdens het sporten uit te voeren.

Hij wou steeds bovenhands opslaan maar dat ging niet. Dat kan hij na 3 jaar dus nog niet (O22).

Daarnaast hebben de kinderen een *tragere reactiesnelheid*, waardoor ze moeite hebben met bijvoorbeeld het vangen van een bal. Verder geven docenten en ouders aan dat jeugdigen met interne gedragsproblematiek vaak *minder overzicht in sportsituaties* hebben. In de sport zijn er weinig situaties die vooraf vaststaan. De bal rolt nooit precies hetzelfde en ook (mede)spelers bewegen zich in het spel. Deze situaties zijn erg *onduidelijk* en daardoor lastig voor leerlingen met internaliserende problematiek. Ook zijn jeugdigen met gedragsproblematiek *sociaal minder vaardig*. Ouders en docenten geven aan dat *samenwerken, omgaan met winst en verlies of het houden aan spelregels lastig is* voor jeugdigen met een gedragsbeperking. De verwachting is dat de leerlingen tegen deze punten aanlopen tijdens het sporten.

Ja, goed dan zeg ik van, daar is mijn groep nog net niet klaar voor. We zijn wel al in de goede richting, we hebben al veel meer leren samenspelen, we hebben al veel meer begrip voor elkaar kunnen creëren, beter met winst en verlies om kunnen gaan, steeds meer. Maar we zijn er nog niet klaar (...) (D7).

Verder geven met name docenten aan dat leerlingen binnen het cluster 4 onderwijs *moeite hebben met invullen van vrije tijd*. Het zelf verzinnen van wat er na schooltijd gedaan kan

worden, is iets wat moeizaam gaat. Bij de externaliserende doelgroep hangt dit samen met het feit dat zij *minder motivatie* hebben. Zij zijn *motorisch vaardiger en hebben meer zelfvertrouwen* dan de internaliserende doelgroep, maar hun *spanningsboog is kort*. Hierdoor missen zij uitdaging in het sporten. Docenten geven aan dat zij *zichzelf overschatten* in hun sportkwaliteiten, wat maakt dat veel situaties oninteressant lijken. Jeugdigen met *internaliserende problematiek*, daarentegen, *onderschatten vaak hun eigen kunnen*. Zij hebben een *laag zelfvertrouwen* volgens docenten. Wanneer zij echter meer bekend zijn met sport *groeit het zelfvertrouwen*. De gedragsbeperking staat het vertrouwen in eigen kunnen in de weg. Leerlingen met internaliserende problematiek lopen vaak tegen hun beperking aan, als het gaat om sporten. Voor een gedeelte van alle leerlingen binnen het cluster 4 onderwijs zal gelden dat *sporten binnen een reguliere sportvereniging niet haalbaar is door hun beperking*. Vooral ouders geven dit aan. Een ander gedeelte zal het wel *redden binnen een reguliere sportclub, al dan niet met extra begeleiding*. Docenten geven daarbij aan dat wanneer leerlingen *een hoger intelligentie niveau bezitten*, zij beter instaat zijn dingen, ondanks hun gedragsbeperking, op te pikken, te relativeren of aan te nemen. Zij zullen zich op dat gebied beter redden in sportsituaties.

Drempels en stimulansen

De invulling van de omgeving rond leerlingen met een gedragsbeperking is van grote invloed op het sportgedrag van deze doelgroep. Door alle ouders en docenten is er gesproken over barrières die ondervonden worden tijdens het sporten. Als eerste zijn er barrières die vanuit de beperking van het kind ontstaan. Leerlingen met een gedragsbeperking missen sociale vaardigheden. Hierdoor vormen *teamsporten en samenwerken* een struikelblok. Daarnaast vormt *fysiek contact binnen de sport* vaak een barrière voor leerlingen met internaliserende gedragsproblematiek. Vanuit de omgeving van het kind worden ook barrières voor sporten ervaren. Docenten noemen hele praktische zaken, zoals *het niet toereikend genoeg zijn van de financiën in gezinnen of het vervoer na schooltijd naar de sportvereniging door het verder weg wonen*. Ouders en docenten geven daarnaast aan dat de *weinig bekendheid over de gedragsproblematiek* ook een barrière vormt voor het sporten van deze leerlingen. De *beperking is niet aan de buitenkant te zien*, geven docenten aan, waardoor de leerlingen vaak tegen gebrek aan begrip en erkenning oplopen. Ouders en docenten zeggen verder dat de leerlingen vaak *buiten de boot vallen door het vertonen van ander gedrag*.

(...) de maatschappij is niet klaar voor dit soort mensen en die weten niet hoe ze

met deze mensen om moeten gaan. (...) van ik ben niet zo'n rare jongen die jullie misschien wel denken. Want de kinderen zitten wel, ja absoluut, heel veel thuis. Heel veel binnen (O20).

Een ander punt, wat de docenten en ouders aangeven, is *de onduidelijkheid voor ouders over waar ze terecht kunnen* om hun kind te laten sporten. Informatie over sportvoorzieningen voor deze doelgroep ontbreekt of het is moeilijk voor de ouders in te schatten wat er mogelijk is voor hun kind. Docenten geven daarnaast aan dat er ook ouders zijn die *onvoldoende betrokken zijn om hun kind te laten sporten*. Ook dit is een barrière voor de doelgroep. Naast ouders zijn het ook *de verenigingen die moeten investeren in het opzetten van sportmogelijkheden voor deze doelgroep*, zoals docenten aangeven. Dit hangt deels samen met het ontbreken van erkenning voor deze doelgroep. Doordat er *bij sportverenigingen nog maar weinig kennis is ten aanzien van jeugdigen met een gedragsbeperking*, is het ook voor ouders lastig om een geschikte vereniging te vinden. Docenten en ouders geven aan dat er gewoon *te weinig sportaanbod voor deze doelgroep* is. Verder sluit de omgeving niet aan bij de gedragbeperking die de leerlingen hebben, volgens ouders en docenten. *Zo is er binnen verenigingen vaak een gebrek aan goede, ervaren begeleiding* met kennis over de doelgroep. Hierdoor zijn veel *dingen erg onduidelijk* voor de leerlingen, zodat zij overzicht missen. Ook dit vormt een barrière voor de doelgroep.

Naast de barrières kunnen protectieve factoren worden onderscheiden. Deze factoren vergemakkelijken het sporten voor de doelgroep. Veel van deze factoren liggen in het verlengde van de barrières die ervaren worden. Zo geven met name docenten aan dat leerlingen met een gedragsbeperking *duidelijkheid en structuur, veiligheid en vertrouwen en bekendheid nodig hebben in het sporten*. Wanneer deze factoren aangeboden worden in een sportvereniging zal het sporten beter gaan. Daarnaast wordt belangrijk gevonden dat de leerlingen *sociale emotionele aspecten aangeleerd krijgen*, dit bevordert ook het sporten. Ouders en docenten geven aan dat het *leren samenwerken, het omgaan met winst en verlies, het leren van respect en normen en waarden* in het sporten zeer belangrijk is. Ook de aanpak van de doelgroep vraagt om aandachtspunten, geven docenten aan. Zo heeft de *externaliserende doelgroep* bijvoorbeeld een andere aanpak (*duidelijk en consequent*) nodig dan de *internaliserende doelgroep* (*visualisering en stapje voor stapje*). *Deze groepen kunnen dan ook het beste gescheiden gehouden worden in het sporten*. Willen deze punten goed toegepast worden in een sportvereniging, is het van belang dat *de begeleiding goed om kan*

gaan met de doelgroep. Met name ouders noemen dit. Wanneer iemand in de vereniging staat met *evaring met de doelgroep en kennis over jeugdigen met een gedragsbeperking*, zal het sporten voor deze doelgroep makkelijker worden. Hiervoor is *erkenning vanuit de omgeving en op de sportclub* ook heel belangrijk, zeggen ouders. Wanneer meer begrip is voor deze doelgroep, zullen de leerlingen meer aansluiting vinden in een sportvereniging. Docenten geven aan dat ouders en *scholen hierin actief bij kunnen dragen met kennis die zij bezitten over de doelgroep*. Wanneer dat overgedragen wordt naar de sportvereniging, dan zal dit mogelijkheden voor de leerlingen scheppen. *Verenigingen moeten dan wel openstaan om deze doelgroep te laten sporten*. Dit creëert sportkansen voor jeugdigen met een gedragsbeperking. Ook zal dit voor meer *duidelijkheid voor ouders zorgen*. Wanneer zij meer weten over wat de mogelijkheden zijn voor hun kinderen en waar ze terecht kunnen, zal dit het sportgedrag van de leerlingen ten goede komen. *Als ouders zullen zij overigens ook moeten investeren in de begeleiding*, willen zij het sporten bevorderen. *Ouders moeten ook op scholen terecht kunnen voor informatie*. Wanneer een driehoeksverhouding ouders, school, vereniging ontstaat, geeft dit veel mogelijkheden voor het sporten van leerlingen binnen het cluster 4 onderwijs. *De school verlaagt op deze manier de drempel* voor de leerlingen om de stap naar de sportvereniging te maken, geven ouders en docenten aan. Op deze manier *krijgen leerlingen handvatten om hun vrije tijd in te vullen waarmee ze worden voorbereid op de maatschappij*, waarin ze uiteindelijk terecht komen. Voor zowel ouders als docenten is dit erg belangrijk. Leerlingen maken kennis met de buitenwereld, waardoor ook het sporten makkelijker zal gaan.

Straks komen ze natuurlijk bij een vereniging en school is natuurlijk altijd een organisatie waar veel kennis zit (...) Je kunt er met vragen terecht of die weet waar je terecht kunt en dan heb je dadelijk een driehoek, thuis, vereniging en school, waar eigenlijk alle kinderen wel ergens terecht kunnen met de vraag en inderdaad dat zouden kunnen gaan doen, wat ze zouden willen gaan doen. En de kennis, er is altijd wel iemand die kennis heeft. Want ouders hebben ook kennis natuurlijk (D10).

Gedrag in sportsituaties

Het uiteindelijke gedrag dat de leerlingen uit het cluster 4 onderwijs uiteten in sportsituaties is veelal terug te voeren op hun gedragsbeperking. De jeugdigen met externaliserende gedragsproblematiek zullen, volgens docenten, in probleemsituaties,

agressief gedrag vertonen, een grote mond hebben, conflicten hebben met anderen en situaties waarin zij zich bevinden zullen escaleren. Daarnaast uiten zij druk gedrag en leggen meer uitdaging in het spel. Bij de internaliserende doelgroep uit het gedrag zich, volgens ouders en docenten, eerder in het terugtrekken uit situaties die voor hun problematisch zijn. Ze leggen daarbij de schuld bij zichzelf.

Ja hij stapt uit de situatie, loopt naar de kleedkamer, gooit met de deur en ja gewoon zo, eigenlijk zo bang en zo teleurgesteld in zichzelf (...) ja hij reageert dat echt dan wel op zichzelf, zeg maar. Dan zit ie daar en dan zit ie helemaal in zijn handen te knijpen en met zijn hoofd tegen de muur aan te bonken (D5).

Wanneer zich een situatie voordoet die compleet onduidelijk is, kunnen zij ook boos gedrag vertonen, wat zich naar buiten toe richt. Dit wil overigens niet zeggen dat jeugdigen met gedragsproblemen zich constant op deze manier uiten. De docenten geven dit duidelijk aan. Wanneer zich situaties voordoen waar de leerlingen niet mee uit de voeten kunnen, zal dit gedrag naar boven komen, maar dit is niet constant aanwezig.

Wat sportgedrag betreft, geven docenten en ouders aan, dat er een groep is die hier actief aan meedoet en sporten leuk vindt. Zij sporten en bewegen buiten de sportvereniging, maar zitten ook vaak op de sportvereniging of willen die stap maken. Daarnaast is er een groep leerlingen die niet aan sport meedoet. Zij zijn niet lid van een sportvereniging. Sporten gaat niet, of de leerlingen vallen af door negatieve eerdere sportervaringen. Voor deze doelgroep is vooral *computeren* een favoriete bezigheid. Na schooltijd en in de vrije tijd wordt er veel tijd doorgebracht met de computer en/of de DS. Een andere bezigheid naast school is de scouting. Opvallend is dat vier van de negen kinderen, waarover is gesproken in de interviews met de ouders, bij de scouting zitten.

Conclusie en discussie

In dit kwalitatieve onderzoek is gekeken naar de verwachtingen die docenten en ouders hebben ten aanzien van het sportstimuleringsproject Special Heroes binnen het cluster 4 onderwijs. Aan de hand van een gedragsdeterminanten analyse is er gekeken waarom leerlingen van het cluster 4 onderwijs minder deelnemen aan sportactiviteiten dan leerlingen in het regulier onderwijs. Dit zal eerst expliciet gemaakt worden. Vervolgens zullen er een aantal aandachtspunten geformuleerd worden ten aanzien van het sportstimuleringsproject

Special Heroes. Tot slot zullen de beperkingen van dit onderzoek besproken worden.

Ten aanzien van de eerste doelstelling werd verwacht dat op basis van de belemmeringen die vanuit de gedragsbeperking door de kinderen ervaren worden, sporten voor hen niet altijd leuk is. Verwacht werd dat ze angst en schaamte ervaren en dat ze zich oncomfortabel zullen voelen tijdens het sporten (Buffart et al., 2009). Daarnaast werd verwacht dat sporten niet leuk is voor deze doelgroep door het ervaren van mogelijke problemen, doordat de jeugdigen niet makkelijk functioneren in sociale situaties (Knivsberg et al., 2007; Rink et al., 1989 zoals gevonden in Huygden, 2007). In lijn met deze verwachting is inderdaad gebleken dat jeugdigen met een gedragsbeperking sporten lang niet altijd leuk vinden om te doen. Ze zien vaak op tegen sportsituaties door angst en onbekendheid. Wanneer situaties onduidelijk en onoverzichtelijk zijn, is het voor deze jongeren moeilijk om te participeren. Voor met name jeugdigen met internaliserende problematiek zijn deze situaties beangstigend. Wanneer er echter bekendheid is met de sport, wordt het vaak wel als leuk ervaren. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat er ook jeugdigen zijn die sport niet leuk vinden omdat dit niet in hun zit (Harrison & Narayan, 2003). Dit heeft dus niets met hun beperking te maken. Vervolgonderzoek kan gedaan worden naar de sportbehoeften van deze leerlingen, zodat duidelijk wordt waar Special Heroes wel aan bij zou kunnen dragen en waaraan niet.

De verwachting ten aanzien van de tweede doelstelling was dat een deel van de ouders sporten belangrijk vinden en zij dit gebruiken om hun kinderen morele standpunten bij te brengen (Kremer-Sadlik & Kim, 2007; Shaw & Dawson, 2001). Dit geldt ook voor ouders van kinderen met een beperking (Mactavish & Schleien, 1998). Verder werd dit niet verwacht voor alle kinderen, doordat sommige kinderen opgroeien in een omgeving met een negatieve invloed (Nirmal, 2004). De uitkomsten zijn deels terug te voeren op de verwachtingen. In veel thuissituaties wordt sport als belangrijk gezien en ervaren kinderen de voordelen die sport kan bewerkstelligen. Ook zijn er kinderen die minder positieve invloed ervaren en hierdoor minder sporten. Daarnaast waren er ook ouders die sport belangrijk vinden, maar waarvan hun kind niet sport doordat het voor hen onduidelijk is waar zij terecht kunnen met hun kind of omdat ze telkens tegen negatieve ervaringen aanlopen in reguliere verenigingen. Ze geven de zoektocht op. Voor vervolgonderzoek is het daarom interessant om te kijken naar waarom ouders die sporten wel belangrijk vinden hun kinderen niet meer ondersteunen of stimuleren na negatieve ervaringen. Wanneer bekend is wat daarop van

invloed is, is het eventueel mogelijk deze barrières voor de ouders weg te nemen, zodat kinderen meer gestimuleerd blijven worden (Douma, Dekkers & Koot, 2006; Hourihan & Hoban, 2004).

Voor de derde doelstelling waren de verwachtingen dat de leerlingen zich op het gebied van sportvaardigheden laag in zouden schatten, omdat ze problemen ervaren met sociale vaardigheden die in de sport belangrijk zijn (Howell & Watson, 2009; Knivsberg et al., 2007; Palmen et al., 2011; Rink et al., 1989 zoals gevonden in Huygden, 2007). Daarnaast werd verwacht dat het zelfvertrouwen van jeugdigen met internaliserende problematiek laag zou zijn (Wicks-Nelson & Israel, 2009). Deze verwachtingen sluiten aan bij de bevindingen. Het blijkt dat zowel jeugdigen met internaliserende problematiek als jeugdigen met externaliserende problematiek aan lopen tegen het feit dat ze sociaal minder vaardig zijn. Dit verlaagt inderdaad hun zelfvertrouwen in sportsituaties. Verder blijkt dat jeugdigen met internaliserende problematiek ook vaak te maken hebben met een motorische achterstand, wat naast de mindere sociale vaardigheden zorgt voor een verlaagd zelfvertrouwen. Jeugdigen met externaliserende problematiek, daarentegen, zijn over het algemeen wel motorisch vaardig. Zij overschatten hun eigen kunnen juist eerder. Hun zelfvertrouwen ligt vaak hoger. Dit is overigens niet terug te voeren naar de verwachtingen. In vervolgonderzoek zou aandacht besteed kunnen worden aan de motorische achterstand bij jongeren met internaliserende problematiek. In de resultaten kwam dit, met name bij de ouders, sterk naar voren namelijk. Deze motorische achterstand is van grote invloed op het sportgedrag van de jeugdigen (Buffart et al., 2009). Wanneer hier meer over bekend is, zullen ook hier aanpassingen in gedaan kunnen worden.

De verwachtingen vanuit de literatuur omtrent de vierde doelstelling waren dat de jeugdigen tegen verschillende belemmeringen aan zullen lopen vanuit hun beperking die voor barrières in het sporten zorgt. De mindere sociale vaardigheden die de kinderen bezitten, zullen daarnaast voor een barrière zorgen (Knivsberg et al., 2007; Palmen et al., 2011; Rink et al., 1989 zoals gevonden in Huygden, 2007). Verder was de verwachting dat er ook vanuit de omgeving kans op barrières is door uitsluiting, omdat de kinderen met gedragsproblematiek niet voldoende participeren in sociale situaties of normoverschrijdend gedrag vertonen (Roest et al., 2010). In lijn met de verwachtingen kwam naar voren dat de leerlingen vanuit hun beperking barrières ervaren. Ook het gebrek aan begrip en erkenning vanuit de omgeving vormt voor de jeugdigen een drempel. Een andere belemmering die naar voren kwam was dat

ouders vaak niet weten waar ze terecht kunnen om hun kind te laten sporten. Daarnaast is er ook gesproken over protectieve factoren. Goede begeleiding op de sportverenigingen, voldoende kennis bij de trainers en de omgeving en een sportaanbod dat toereikend is voor de doelgroep zijn stimulansen die ervaren worden door de kinderen. Dit komt overeen met de literatuur (Boonsta et al., 2010; Beyer, Flores, Vargas-Tonsing, 2008).

Vanuit de literatuur werd voor de vijfde doelstelling verwacht dat jeugdigen met een gedragsbeperking externaliserend dan wel internaliserend probleemgedrag zouden uiten in sportsituaties (Boonstra et al., 2010; Howell & Watson, 2009; Knivsberg et al., 2007; Wick-Nelson & Israel, 2009). Uit de resultaten bleek dat deze leerlingen dit probleemgedrag alleen uiten wanneer er zich situaties voordoen waarmee zij niet uit de voeten kunnen. Daarnaast is er een deel van de leerlingen dat lid is van een sportvereniging, maar ook een deel dat dat niet is. Deze leerlingen zitten veel achter de computer. Ook zijn er kinderen die in hun vrije tijd deelnemen aan scouting in plaats van of naast de sportvereniging. Dit betrof in dit onderzoek vier van de negen kinderen. Voor verder onderzoek is het interessant om na te gaan waarom kinderen met een gedragsbeperking graag naar scouting gaan. Op de scouting is er immers ook sprake van een sociale context terwijl jeugdigen met een gedragsbeperking daar juist moeite mee hebben (Knivsberg et al., 2007; Rink et al., 1989 zoals gevonden in Huygden, 2007. Factoren van invloed zijn op het scoutinggedrag, zullen in de sport misschien ook van betekenis kunnen zijn.

Aandachtspunten ten aanzien het sportstimuleringsproject Special Heroes

Vanuit de resultaten is er inderdaad inzicht verkregen in de verwachtingen van docenten en ouders ten aanzien van het sportstimuleringsproject Special Heroes. Alle ouders en docenten vinden sporten belangrijk om te doen en staan positief tegenover het sportstimuleringsproject Special Heroes. Het project laat de kinderen kennis opdoen van verschillende sporten in de veilige omgeving van de school. Dit is erg belangrijk voor deze doelgroep. Special Heroes werkt dus voor de leerlingen drempelverlagend door het creëren van duidelijkheid en veiligheid in een nieuwe situatie. Verder creëert het project sportaanbod voor de doelgroep binnen sportverenigingen. Doordat de trainers van de sportvereniging meedraaien met de vakleerkrachten leren zij om te gaan met de doelgroep. Vanuit de problematiek waarmee de leerlingen binnen het cluster 4 onderwijs te maken hebben, zien de respondenten daadwerkelijk kansen voor Special Heroes. Ook zijn er aandachtspunten ten aanzien van het project. Deze zullen in het volgende gedeelte besproken worden.

Bekendheid en kennis in de vereniging. Een aandachtspunt dat geformuleerd kan worden ten aanzien Special Heroes gaat over de kennis met over de doelgroep binnen de sportvereniging. Het contact met de vakdocent is de eerste aanzet, maar het is erg van belang dat de trainers iemand met bekendheid over en ervaring met de doelgroep hebben om op terug te vallen wanneer zij geen clinics meer op de school verzorgen. Daarnaast is het van belang dat er contact blijft bestaan tussen de school en de sportvereniging, ook na afloop van de clinics. Er zou een contactpersoon aangesteld kunnen worden die vanuit de school de vereniging blijft ondersteunen en ook de leerlingen kan begeleiden met de eerste stappen naar de sportvereniging. Dit zal drempelverlagend werken. Deze persoon moet dan wel bekend zijn bij de leerlingen. Het blijkt namelijk dat coaches een kritische factor zijn bij het laten integreren van leerlingen met 'onzichtbare' beperkingen als gedragsbeperkingen. Doordat coaches geen kennis hebben worden de leerlingen aangekeken op het gedrag dat ze vertonen. Een coach beïnvloed daarin ook de houding van de teamgenoten van het kind. De houding die een coach heeft is van grote invloed op de ervaringen die jeugdigen met een gedragsbeperking opdoen in de sport (Beyer et al., 2008).

Informatieverstrekking naar de ouders en ouderbetrokkenheid. Een tweede aandachtspunt is dat het voor ouders duidelijk moet zijn waar ze terecht kunnen. Nu blijkt dit vaak onduidelijk. Een bundeling van alle informatie over sportverenigingen die aanbod hebben voor jeugdigen met een gedragsbeperking, waar ouders gemakkelijk bij kunnen, zal voor hun een uitkomst zijn. Ook de ouderbetrokkenheid is van belang. Bij deze groep zit veel kennis over de doelgroep. Wanneer ook zij betrokken raken bij het project en op termijn bij de sportvereniging, zorgt dat voor meer kennis over de doelgroep bij de vereniging. Het blijkt dat ouders van kinderen met een gedragsbeperking veel stress ervaren in het ouderschap. Ze hebben behoefte aan steun. Wanneer ouders steun ervaren zullen hun opvoedvaardigheden verbeteren. Ze hebben die steun echt nodig (Douma et al., 2006; Hourihan & Narayan, 2003). Het betrekken van ouders bevordert de empowerment van ouders, waardoor ze meer vertrouwen in hun eigen beslissingen en kunnen hebben. Ze zullen meer betrokken blijven en een steun kunnen vormen voor andere ouders (De Winter, 2011).

Landelijk meer sportaanbod creëren. Een aandachtspunt is dat er ook contact is tussen de scholen. Wanneer er in de omgeving van de ene school een sportvereniging is met sportaanbod voor deze doelgroep en het kind gaat naar een andere school waar deze sport niet wordt aangeboden, kunnen scholen informatie uitwisselen en zo meer sportkansen voor de

kinderen creëren. Wanneer er steeds meer scholen meedoen aan Special Heroes, zullen steeds meer sportverenigingen bekendheid met deze doelgroep krijgen, waardoor landelijk steeds meer sportaanbod voor deze leerlingen komt. Dit zal er voor zorgen dat ouders makkelijker een geschikte sportplek voor hun kinderen kunnen vinden. Door het creëren van meer bekendheid met de doelgroep zal dit ook zorgen voor meer begrip en erkenning vanuit de omgeving. Wanneer leerlingen enthousiast thuiskomen met positieve sportervaringen, zal dit ook drempelverlagend voor de ouders kunnen werken. Zeker voor kinderen die van huis uit niet gestimuleerd worden om deel te nemen aan sport worden kansen gezien. Het aanstellen van een contactpersoon op de school zal ook voor de ouders de stap naar de vereniging makkelijk maken. Hier kunnen zij dan makkelijk terecht voor informatie. De school is immers de plek waar hun kind vijf dagen van de week doorbrengt. Ouders zijn hier vertrouwd mee. Scholen vervullen een belangrijke functie in het leven van het kind en ouders. Wanneer scholen toegankelijk zijn en open staan naar de ouders met voldoende informatie zal dat de positie van de ouders ook versterken (De Winter, 2011).

De lat niet te hoog leggen. Duidelijk is ook geworden hoe complex het sporten van leerlingen met een gedragsbeperking is. Docenten en ouders geven daarom aan dat de lat zeker niet te hoog gelegd moet worden wat betreft het percentage leerlingen dat de stap naar de reguliere sportvereniging zal maken. Elke leerling die de stap maakt is er één, maar doordat leerlingen vanuit hun beperking veel barrières ondervinden in sportdeelname is deze stap zeker niet voor iedereen weggelegd (Breedveld et al., 2010).

Vervoer. Ook het vervoer zal een probleem gaan vormen. Doordat de leerlingen regionaal wonen komen zij vaak met taxi's naar school. De sportvereniging zal lokaal worden aangetrokken. Wanneer leerlingen enthousiast zijn over een sport en graag bij de vereniging willen, maar verder weg wonen, is het voor hen moeilijk haalbaar om ook daadwerkelijk lid te worden van die vereniging. Dit is ook van invloed op het naschoolse activiteiten. Het contact tussen de scholen zou ook hier een rol kunnen spelen en de sportmogelijkheden vergroten.

Beperkingen huidig onderzoek

Binnen het huidig onderzoek kan een aantal beperkingen genoemd worden. Niet alle punten van het ASE-model zijn volledig beantwoord. Bij sommige punten zijn erg weinig of geen labels gevormd. Het betreft de punten 'kennis ten aan zien van risicogedrag', 'uitkomstverwachtingen' en 'oordelen over voor- en nadelen' bij attitude. 'Motivation to comply' bij sociale invloeden en 'generality' en 'strength' bij eigen effectiviteit. Een reden

hiervoor is dat ouders en docenten hier moeilijk uitspraak over konden doen. Zij gaven aan dat ze deze dingen niet wisten van de leerlingen. Ook is er geen mogelijkheid geweest om cyclisch te werken (tussentijds de topics aanpassen aan de hand van de al verzamelde resultaten), zodat er geen tussentijdse correctie meer mogelijk was (Baarda et al, 2005). Dit kwam doordat de interviews in korte tijd afgenomen moesten worden. Achteraf werd daardoor pas duidelijk dat de genoemde punten niet voldoende belicht zijn. Het kan ook zijn dat de onderzoeker hier niet voldoende op heeft doorgevraagd, doordat er nog maar weinig ervaring is opgedaan met kwalitatief onderzoek. Een nadeel voor de betrouwbaarheid en de validiteit is de sturing die de onderzoeker aan het onderzoek gegeven kan hebben. Vanuit eigen kennis en ervaring die de elke onderzoeker met zich meedraagt, is het mogelijk het onderzoek te beïnvloeden (Baarda et al., 2005; Robson, 2002). Verder is er mogelijk sprake van zelfselectie bij de geïnterviewde ouders. Zij hebben zelf aangegeven bereid te zijn mee te willen werken aan het onderzoek. Daarnaast zijn al deze ouders betrokken bij de sportactiviteiten van hun kinderen en vinden ze sporten belangrijk om te doen. De groep ouders die minder of niet betrokken is bij het sporten van hun kind is nu niet gehoord. In vervolgonderzoek is het ook van belang deze doelgroep mee te nemen, zodat ook ervaringen van die ouders aan het licht komen. Het is namelijk van belang dat een interventie aansluit bij het motivationele stadium (hoe ver iemand is in het proces om zijn of haar gedrag te veranderen) waarin iemand zich bevindt, zodat de interventie ook echt nut heeft. De kans bestaat dat niet-gemotiveerde ouders zich in een ander stadium bevinden dan gemotiveerde ouders. Zij zullen dan een andere aanpak nodig hebben (Prochaska & DiClemente, 1982). Daarnaast hadden alle kinderen waarover gesproken is met de ouders, een stoornis in het autistisch spectrum. Leerlingen met andere internaliserende gedragsproblematieken en leerlingen met externaliserende gedragsproblematiek zijn hierdoor veel minder naar voren gekomen in de gesprekken. Hier zijn ook minder uitspraken over te doen. Voor vervolgonderzoek zou het van belang zijn om ook meer naar deze doelgroepen te kijken om het beeld omtrent sporten voor jeugdigen met een gedragsbeperking volledig te krijgen

Literatuur

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211.
- Baar, P. (2002). *Training kwalitatieve analyse voor pedagogen*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Baar, P., Wubbels, T., & Vermande, M. (2007). Algemeen methodische voorwaarden voor effectiviteit en de effectiviteitspotentie van Nederlandstalige antipestprogramma's voor het primair onderwijs. *Pedagogiek*, 27, 71-90.
- Baarda, D. B., De Goede, M. P. M., & Teunissen, J. (2005). *Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Bailey, R. (2006). Physical education and sport in schools: a review of benefits and outcomes. *Journal of School Health*, 76, 397-401.
- Beyer, R., Flores, M. M., & Vargas-Tonsing, T. M. (2008). Coaches' attitudes towards youth sport participants with attention deficit hyperactivity disorder. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 3, 555-563.
- Boeije, H. (2008). *Analyseren in kwalitatief onderzoek*. Den Haag: Boom Onderwijs.
- Bohnert, A. M., Kane, E. P., & Garber, E. J. (2007). Organized activity participation and internalizing and externalizing symptoms: Reciprocal relations during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 37, 239-250.
- Boonstra, N., Gilsing, R., Hermens, N., & Van Marissing, E. (2010). *Sporten, geen probleem. Een onderzoek naar het bevorderen van sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Bosscher, R. J., & Stegeman, H. (2005). *Bewegen en gedragsbeïnvloeding*. Zwolle: Christelijke Hogeschool Windesheim.
- Breedveld, K., Bruining, J. W., Van Dorsselaer, S., Mombarg, R., & Nootbos, W. (2010). *Kindereen met gedragsproblemen en sport. Bevindingen uit de literatuur en uit recent cijfermateriaal*. 's-Hertogenbosch: W. J. H. Mulier Instituut.
- Brug, J., Van Assema, P., & Lechner, L. (2007). *Gezondheidsvoorlichting en gedragsverandering. Een planmatige aanpak*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Buffart, L. M., Westendorp, T., Van den Berg-Emons, R. J., Stam, J. H., & Roebroek, M. (2009). Perceived barriers to and facilitators of physical activity in Young adults with

- childhood-onset physical disabilities. *Journal of Rehabilitation Medicine*, 41, 881-885.
- Buisman, A., & Van der Wiel, N. (2010). *Sportieve recreatie. Een handreiking voor sportief beleid*. Amsterdam: Uitgeverij SWP BV.
- Cevaal, A., Smits, F., Nootbos, W., Lucassen, J., & Slettenhaar, G. (2010). *Evaluatieonderzoek Doelbewust in opdracht van de gemeente 's-Hertogenbosch*. 's-Hertogenbosch: W. J. H. Mulier Instituut.
- Cohen, J. A., Taylor, S. L., Zonta, M., Vestal, K. D., & Schuster, M. A. (2007). Availability of high school extracurricular sports programs and high-risk behaviors. *Journal of School Health*, 77, 80-86.
- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 74-101.
- De Vries, H., Dijkstra, M., & Kuhlman, P. (1988). Self-efficacy: the third factor besides attitude and subjective norm as a predictor of behavioural intentions. *Health Education Research*, 3, 273-282.
- Damoiseaux, V., Van der Molen, H. T., & Kok, G. J. (1993). *Gezondheidsvoorlichting en gedragsverandering*. Assen: Van Gorcum.
- De Winter, M. (2011). *Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding. Vanachter de voordeur naar democratie en verbinding*. Amsterdam: Uitgeverij SWP BV.
- Elling, A. (2002). *'Ze zijn er [niet] voor gebouwd' In- en uitsluiting in de sport naar sekse en etniciteit*. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Elling, A. (2004). *Sport als sociale arena. In en uitsluiting in de sport naar sekse en etniciteit*. Sint-Amandsberg: Publicatiefonds voor Lichamelijke Opvoeding vzw.
- Endressen, I. M., & Olweus, D. (2005). Participation in power sports and antisocial involvement in preadolescent and adolescent boys. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 468-478.
- Douma, J. C. H., Dekker, M. C., & Koot, H. M. (2006). Supporting parents of youths with intellectual disabilities and psychopathology. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50, 570-581.
- Douvis, I. (2008). Perceived impacts of sport. *Sport Management International Journal*, 4, 21-36.
- Gavгани, V. Z. (2009). The perception and practice of evidence based library and

- information practice. *Evidence Based Library and Information Practice*, 4, 37-55.
- Gehandicaptensport Nederland (n.d.). *Classificatie voor een eerlijke sport*. Bunnik: Gehandicaptensport Nederland.
- Gjone, H., & Stevenson, J. (1997). The association between internalizing and externalizing behavior in childhood and early adolescence: Genetic and environmental common influences? *Journal of Abnormal Child Psychology*, 25, 277-286.
- Hoekman, R., Elling, A., Van der Roest, J. W., & Van Rens, F. (2011). *Opbrengsten van meedoen. Eindevaluatie programma Meedoen Alle Jeugd door Sport*. 's-Hertogenbosch: W. J. H. Mulier Instituut.
- Harrison, P. A., & Narayan, G. (2003). Differences in behavior, psychological factors, and environmental factors associated with participation in school sports and other activities in adolescence. *Journal of School Health*, 73, 113-120.
- Hourihan, F., & Hoban, D. (2004). Learning, Enjoying, Growing, Support model: an innovative collaborative approach to the prevention of conduct disorder in preschoolers in hard to reach rural families. *Australian Journal Rural Health*, 12 269-276.
- Howell, A. J., & Watson, D. C. (2009). Impairment and distress judgments of symptoms composing childhood externalizing and internalizing syndromes. *Journal of Child & Family studies*, 18, 172-182.
- Huygden, A. (2007). *Grensverleggend. Onderzoek naar een leerlingpopulatie van cluster 4 evaluatie van de training omgaan met sociale grenzen*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Kam, C. M., Greenberg, M. T., & Walls, C. T. (2003). Examining the role of implementation quality in school-based prevention using the PATHS curriculum. *Prevention Science*, 4, 55-63.
- Knivsberg, A. M., Iversen, S., Nødland, M., & Reichelt, K. L. (2007). Behaviour and skills in six-year-old children in a 'high risk' programme. *British Journal of Special Education*, 34, 10-18.
- Knoppers, A. (2006). *Wat brengt sport teweeg?* Zeist: Jan Luiting Fonds.
- Kremer-Sadlik, T., & Kim, J. L. (2007). Lessons from sports: children's socialization to values through family interaction during sports activities. *Discourse Society*, 18, 35-52.

- Krikcaldy, B. D., Shephard, R. J., & Siefen, R. G. (2002). The relationship between physical activity and self-image and problem behavior among adolescents. *Social Psychiatry and Psychiatric epidemiology*, *37*, 544-550.
- Mactavish, J. B., & Schleien, S. J. (1998). Playing together growing together: Parents' perspectives on the benefits of family recreation in families that include children with a developmental disability. *Therapeutic Recreation Journal*, *32*, 207-230.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (2005). *Tijd voor Sport. Bewegen, meedoen, presteren*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en sport.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (2008). *De kracht van sport*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Muller, S. M., Dennis, D. L., & Gorrow, T. (2006). Emotional well-being of college students in health courses with and without an exercise component. *Perceptual and Motor Skills*, *103*, 717-725.
- Nirmal, R. (2010). *Coaches' perceived impact of the respect in sport (RiS) program on bullying, abuse, neglect, and harassment in sports*. Vancouver: The University of British Columbia.
- Palmen, H., Vermande, M. M., Dokovic, M., & Van Aken, M. A. G. (2011). Competence, problem behavior, and the effects of having no friends, aggressive friends, of nonaggressive friends. *Merrill-Palmer Quarterly*, *57*, 187-213.
- Prochaska, J. O., & DiClemente C. C. (1983). Transtheoretical therapy: Toward a more integrative model of change. *Psychotherapy: Theory, Research, and Practice*, *19*, 276-288.
- Robson, C. (2002). *Real world research*. Oxford UK: Blackwell, second edition.
- Roest, A., Lokhorst, A. M., & Vrooman, C. (2010). *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Rutten, E., Stams, G. J., Dekovic, M., Schuengen, C., Hoeksma, J., & Biesta, G. (2004). Jeugdsport en morele socialisatie. Effecten van fair-play, sociomoreel redeneren, moreel klimaat en relationele steun van de trainer op anti- en prosociaal gedrag in en om het veld. *Pedagogiek*, *24*, 324-341.
- Shaw, S. M., & Dawson, D. (2001). Purposive leisure: Examining parental discourses on family activities. *Leisure Sciences*, *23*, 217-231.
- Sociaal en Cultureel Planbureau. (2008). *Betrekkelijke betrokkenheid. Sociaal en*

- Cultureel Rapport 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Special Heroes. (2009). *Handboek Special Heroes*. Bunnik: Special Heroes.
- Stegeman, H. (2007). *Effecten van sport en bewegen op school. Een literatuuronderzoek naar de relatie van fysieke activiteit met de cognitieve, affectieve en sociale ontwikkeling*. 's-Hertogenbosch: W. J. H. Mulier Instituut.
- Stephoe, A., & Butler, N. (1996). Sport participation and emotional well-being in adolescents. *The Lancet*, 347, 1789-1792.
- Stichting Ovaal. (n.d.). *You2 Sportproject voor kinderen met autisme*. Gevonden op 28 april 2011, op: <http://www.sportprojectyou2.nl/index.php?id=1028>
- Tiessen-Raaphorst, Z. H., Kerssens, J. J., De Bakker, D. H., & Wendel-Vos, G. C. W. (2005). *Sporters Vitaal! De gezondheid van sporters vergeleken met niet-sporters*. Utrecht: Nivel.
- Van den Berg, A. (2008). *Autigym of ... Een auti in de gym! Een onderzoek naar manieren om leerlingen met a.s.s. tijdens de les bewegingsonderwijs taakgericht met de groep te laten meedoen*. Tilburg: Fontys Hogescholen.
- Van Lindert, C., De Jong, M., & Van den Dool, R. (2008). *(On)beperkt sportief. Monitor sportdeelname van mensen met een handicap 2008*. 's-Hertogenbosch: W. J. H. Mulier Instituut.
- Van Yperen, T. A. (red., 2010). *55 vragen over effectiviteit. Antwoorden voor de jeugdzorg*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Wicks-Nelson, R., & Israel, A. C. (2009). *Abnormal Child and Adolescent Psychology*. Londen: Pearson Education International.